

מינוי המלך - נביא וסנהדרין

א. כיצד ממנים מלך? אילו גופים צריכים להשתתף במינוי? האם יש גורמים שמעורבותם חיונית והכרחית ובלעדיהם המינוי אינו תקף?

נסה להתבונן בשאלה: אילו גורמים צריכים לדעתך להשתתף במינוי?

נתבונן בפסוק (דברים יז, טו):

שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו מקרב אחיך תשים עליך מלך לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא.

התבונן היטב בלשון הפסוק: תוכל למצוא בו תשובה לשאלתנו?

הפסוק מורה למנות את המלך שנבחר על ידי ה', ואם כוונתו לאדם שנביא הורה בנבואתו למנותו, הרי שהוא מלמד על הצורך במעורבות נביא. יתכן שניתן ללמוד ממנו על גורם נוסף יסודי שצריך להיות מעורב במינוי: הפסוק פונה הרי לעם ישראל ומצווה אותו למנות עליו מלך, וא"כ העם הוא שממנה את המלך והסכמתו הכרחית.

ב. נתבונן עוד בהמשך בשאלת מעורבות העם במינוי, ובשלב זה נתבונן במילים 'אשר יבחר ה' אלקיך בו'. מהי משמעותם? האם עלינו ללמוד מהם שתנאי למינוי הוא בחירת המלך על פי נבואה? כך דורש הספרי (דברים קנז):

אשר יבחר ה' אלהיך בו, על פי נביא.

הבנה זו קשה לכאורה: אם נבואה היא תנאי למינוי, אז מדוע הכתוב צריך להזהיר שלא למנות נכרי, 'לא תוכל לתת עליך איש נכרי'? מאזהרה זו עולה שהעם יכול לבחור את מי למנות, ולכן צריך להזהירו שלא למנות נכרי! וכך שואל הרמב"ן בפירושו לתורה (שם):

וטעם אשר יבחר ה' אלהיך בו - על דעת המפרשים, שיהיה נבחר על פי נביא או במשפט האורים. יצוה הכתוב תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו, כי הוא יבחר ולא אתה. ובספרי (שופטים קנז) אשר יבחר ה' אלהיך, על פי נביא. אם כן מה טעם להזהיר "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", והשם לא יבחר בנכרי. אבל לדעת רבותינו יש בכתוב הזה תנאי נסתר, יאמר שום תשים עליך המלך שיבחר השם בו אם תוכל לעשות כן שיענך השם בנביאים, אבל איש נכרי לא תוכל לתת עליך לעולם.

 מהי תשובת הרמב"ן?

תשובתו היא שהצורך בנבואה הוא לכתחילה בלבד, 'אם תוכל לעשות כן שיענך השם בנביאים'. לכן יש צורך להזהיר שלא למנות נכרי: למצב שבו אין נבואה והמינוי נתון לבחירת העם.

בהמשך, מביא הרמב"ן שני פירושים נוספים (שם):

ועל דרך הפשט אמרו, שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' [אלהיך בן] ולא אשר שנא ה' אלהיך, (בו) כי הוא בחר בישראל ולהיות המולך מבחוריו ולא מקרב העמים אשר שנא (כלומר, יש למנות מלך מעם ישראל שבו ה' בחר ולא נכרי, והמילים אשר יבחר הם הקדמה לאיסור למנות נכרי). ודעתי בדרך הפשט, כי טעם "אשר יבחר" שכל מולך על עמים מאת האלהים היא לו, כענין שכתוב (דניאל ד כט) די שליט עלאה במלכות אנשא ולמאן די יצבא יתננה, וכך אמרו (ב"ב צא ב) אפילו ריש גרותא (אחראי על שאיבת המים) מן שמיא מוקמי ליה¹, יאמר שום תשים עליך מלך כל אשר יהיה נגזר מן השמים שימלוך ואם הוא מקטני שבטי ישראל ומשפחתו הצעירה, אבל איש נכרי לא תמליך עליך לעולם.

מהם שני הפירושים הנוספים שמובאים ברמב"ן למילים 'אשר יבחר ה' אלקיך בו'? מה הקשר בין שני חלקי הפסוק לפי הפירוש הראשון?

ג. התוספתא מזכירה גורם נוסף, בית הדין הגדול (סנהדרין ג, ד):

ואין מעמידין לא מלך ולא כהן גדול אלא בבית דין של שבעים ואחד.

היה ניתן להבין שהתוספתא והספרי חולקים², אולם, הרמב"ם משלב בניהם (מלכים א, ג): אין מעמידין מלך בתחילה³ אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא, כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו, וכשאלו ודוד שמינם שמואל הרמתי ובית דינו.

דברים אלו מעוררים שאלה: אם יש צורך בנביא, אז לשם מה יש צורך בסנהדרין? מה תפקיד הסנהדרין לאחר שנביא הורה למנות אדם מסוים? הרב משה ליכטנשטיין למד מכך שהצורך בסנהדרין שונה מתפקידם הרגיל (מלכים ושלטון ה, בית המדרש הירושלמי):

מהו היחס בין שני היסודות? ודאי שאין הסנהדרין יכולה להתנגד למינויו של אדם שנמצא ראוי לכך ע"י הנביא, כיוון שלא יעלה על דעתה לטעון שהידע או המידע שברשותה עדיפים על שלו - "כי האדם יראה לעיניי ו' יראה ללבב" (שמואל א', פרק ט"ז, פסוק ז'). אם כך, עלינו להבין כי הרמב"ם מצריך התערבות אנושית על-מנת לייסד מקור סמכות

1. וכוונת הפסוק שהמינוי הארצי כביכול, שנעשה על ידי בני האדם, נעשה בעצם בהשגחה אלוקית והוא משקף את רצון ה'.

2. והמשנה שמונה את תפקידי וסמכויות בית הדין הגדול לא מזכירה את תפקיד מינוי המלך.

3. כוונת הרמב"ם להתחלת שושלת מלכותית.

נוסף. על אף שהנביא הינו ועדת החיפוש האולטימטיבית, אשר בידו ההכרעה הסופית, על הסנהדרין להיות מעורבת כנציגות העם. אישור הסנהדרין ומינוי המלך על-ידה, מכוננים את המלך כמי שסמכותו נובעת מבחירת העם. כלומר, הסנהדרין אינה משמשת כאן בתפקידה כרשות שופטת, אלא כמייצגת את העם; ע"י הוספת מעורבותה של הסנהדרין בתהליך המינוי, נוטע הרמב"ם את סמכויות שלטון המלוכה ברצון ובאישור העם.

מהו תפקיד הסנהדרין לפי הסברו של הרב משה ליכטנשטיין?

לדבריו, תפקיד בית הדין שונה מתפקידו בדרך כלל: לא לשפוט ולדון, שכן מה יש לדון לאחר הוראת נביא, אלא לייצג את העם, ייצוג 'שמכונן את המלך כמי שסמכותו נובעת מבחירת העם'.⁴ אולם, יתכן שתפקיד הסנהדרין אכן לדון כתפקידים הרגיל לדון בסוגיות ציבוריות,⁵ ואי אפשר להסתפק בנבואה – נבואה יכולה להיות נתונה להשפעה כוחנית, שכן הטוען למלכות יכול לכוף נביא לנבואת שקר או יכול להכריז על נביא שקר כנביא אמת. זאת ועוד, נראה שהצורך בנבואה אינו מעכב כאשר אין נביא, ולכן נקבע שבית הדין הגדול הוא הגורם שבוחר את המלך וממנה אותו, וכחלק מאחריותו עליו לבדוק אם יש נבואת אמת.

ד. הרמב"ם מזכיר אפוא שני גורמים, נבואה וסנהדרין, 'על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא'. הגורם שלא מוזכר לכאורה ברמב"ם הוא העם. הרמב"ם מביא ראיה לצורך בנביא וסנהדרין מתהליך המינוי של יהושע, שאול ודוד, 'כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו, וכשאול ודוד שמינם שמואל הרמתי ובית דינו'. אולם, מהתנ"ך עולה מרכזיות העם במינוי שאול ודוד, העם שלא הוזכר ברמב"ם כשותף למינוי. ה' מצווה על שמואל למנות את שאול (שמואל א ט, טו-טז):

וה' גלה את און שמואל יום אחד לפני בוא שאול לאמר: כעת מחר אשלח אליך איש מארץ בנימן ומשחתו לנגיד על עמי ישראל והושיע את עמי מיד פלשתים כי ראיתי את עמי כי באה צעקתו אלי.

שמואל אכן מושח את שאול למלך (שם י, א):

4. וכך כותב הרב גורן באופן כללי על תפקיד הסנהדרין (תורת המדינה עמ' 60): "התפקיד השלישי של הסנהדרין הגדולה הוא לייצג את העם".

5. וראה משנה סנהדרין א, ה: "אין דנין לא את השבט ולא את נביא השקר ולא את כהן גדול אלא על פי בית דין של שבעים ואחד ואין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד אין עושין סנהדריות לשבטים אלא על פי בית דין של שבעים ואחד אין עושין עיר הנדחת אלא על פי בית דין של שבעים ואחד".

ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו ויאמר הלוא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד.

אולם, המשיחה אינה הופכת אותו למלך ויש צורך במינוי העם (שם י, כ-כד):

ויקרב שמואל את כל שבטי ישראל וילכד שבט בנימן: ויקרב את שבט בנימן למשפחתו למשפחתו ותלכד משפחת המטרי וילכד שאול בן קיש ויבקשהו ולא נמצא: וישאלו עוד בה' הבא עוד הלם איש ס ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים: וירצו ויקחהו משם ויתיצב בתוך העם ויגבה מכל העם משכמו ומעלה: ויאמר שמואל אל כל העם הראיתם אשר בחר בו ה' כי אין כמהו בכל העם וירעו כל העם ויאמרו יחי המלך.

היו אנשים שערערו על המינוי, והעם רצה להענישם (שם יא, יב-טו):

ויאמר העם אל שמואל מי האמר שאול ימלך עלינו תנו האנשים ונמיתם: ויאמר שאול לא יומת איש ביום הזה כי היום עשה ה' תשועה בישראל: ויאמר שמואל אל העם לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה: וילכו כל העם הגלגל וימלכו שם את שאול לפני ה' בגלגל.

מדוע היה צורך ללכת לגלגל ולחדש שם את המלוכה? רש"י מסביר (שם):

ונחדש שם המלוכה - לפי שבראשונה היו עוררים על הדבר ועתה נתרצו כולם.

מה היה החסרון במינוי הראשון ומדוע היה צורך במינוי נוסף? התבונן במינוי שאול במבט כולל: מי הגורם שממנה את המלך לפי פשטות המקראות?

הבנה זו עולה גם ממינוי דוד. ה' מורה לשמואל למשווח את דוד (שמואל א טז):

ויאמר ה' אל שמואל עד מתי אתה מתאבל אל שאול ואני מאסתיו ממלך על ישראל מלא קרנך שמן ולך אשלחך אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך... ויאמר שמואל אל ישי התמו הנערים ויאמר עוד שאר הקטן והנה רעה בצאן ויאמר שמואל אל ישי שלחה וקחנו כי לא נסב עד באו פה. וישלח ויביאהו והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב ראי פ ויאמר ה' קום משחהו כי זה הוא: ויקח שמואל את קרן השמן וימשח אתו בקרב אחיו ותצלה רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה ויקם שמואל וילך הרמתה.

שמואל מושח אפוא את דוד מכוח הנבואה, 'שמואל ובית דינו', אך המשיחה אינה הופכת אותו למלך. וכך עולה מדברי דוד לאבישי ואבנר (שמואל א כו):

ויאמר אבישי אל דוד סגר אלהים היום את אויבך בידך ועתה אכנו נא בחנית ובארץ פעם אחת ולא אשנה לו: ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתוהו כי מי שלח ידו במשיח ה' ונקה... חלילה לי מה' משלח ידי במשיח ה' ועתה קח נא את החנית אשר מראשתו מראשתיו ואת צפחת המים ונלכה לנו... ויאמר דוד אל אבנר הלוא איש אתה ומי כמוך בישראל ולמה לא שמרת אל אדניך המלך כי בא אחד העם להשחית את המלך אדניך.

גם לאחר משיחת שמואל, דוד היה נחשב רק לאחד העם ושאל היה המלך. דוד הופך למלך רק בעקבות מינוי העם. תחילה על ידי אנשי יהודה (שמואל ב, ב, ד):
ויבאו אנשי יהודה וימשחו שם את דוד למלך על בית יהודה.
ובהמשך על ידי כל ישראל (שמואל ב ה):

ויבאו כל שבטי ישראל אל דוד חברונה ויאמרו לאמר הננו עצמך ובשרך אנחנו... ויבאו כל זקני ישראל אל המלך חברונה ויכרת להם המלך דוד ברית בחברון לפני ה' וימשחו את דוד למלך על ישראל.

הרמב"ם אינו מזכיר אפוא את העם, אלא רק את הנבואה והסנהדרין, והוא מביא לכך ראיה ממינוי שאל ודוד על ידי שמואל ובית דינו, אך מפשטות המקראות עולה שהעם הוא שהמליך אותם ולא משיחת שמואל!

נסה להתמודד עם השאלה. היא קשה בעיניך?

ה. האם הצורך בנבואה וסנהדרין מעכב? מה דין מלך שסנהדרין או נביא לא היו מעורבים במינויו? רבותינו חכמי שיבת ציון דנו בדברי הרמב"ם ונראה מדבריהם שיש הבדל בין מעורבות הנביא שאינה מעכבת ובין מעורבות הסנהדרין שמעכבת. **הרמב"ם** מזכיר בהלכות מלכים את הנביא והסנהדרין, אך בהלכות סנהדרין הוא מזכיר רק את הסנהדרין (סנהדרין ה, א):

אין מעמידין מלך אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, ואין עושין סנהדרי קטנה לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, ואין דנין לא את השבט שהודח כולו ולא את נביא השקר ולא את כהן גדול בדיני נפשות אלא בבית דין הגדול.

חשוב: מדוע הרמב"ם לא מזכיר כאן את הצורך בנביא? הדבר קשה בעיניך?

הרמב"ם עוסק כאן בפירוט תפקידי הסנהדרין ויתכן שזו הסיבה לכך שהוא לא מזכיר את הצורך בנביא.

הציץ אליעזר, הרב וולדנברג, דן בהבדל בין ההלכות, וניזכר במילה 'בתחילה' שבהלכות מלכים, 'אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא'. לעיל הסברנו שהכוונה להתחלת שושלת, **והציץ אליעזר** מציע פירוש נוסף (ב, כח):

עוד יש לדקדק מדברי הרמב"ם (בפ"ה מה' סנהדרין ה"א) שכותב: אין מעידין מלך אלא על פי בית דין של ע"א. ולא מזכיר שם לשון זה של בתחילה, וגם לא מזכיר שצריכים נביא... ועל פי זה יש מקום לתרץ גם אל הדקדוקים הנ"ל שבדברי הרמב"ם ולומר, שזה שכותב

בה' מלכים, אין מעמידין מלך מתחילה, כוונתו שזהו דין של לכתחילה, ומוסב על נביא, שזה שצריכים גם נביא הוא רק דין של לכתחילה מכיון שבתוספתא לא נזכר זה שצריכים נביא, וגם הוציא כן ממה שכתוב: לא תוכל לתת עליך איש נכרי. ואי נביא מעכב איך בכלל יוכלו לתת איש נכרי. עיין שם ברמב"ן פ' שופטים. ויתיישב ממילא על הא שברמב"ם הלכות סנהדרין לא כתוב לשון זה של מתחילה, מפני ששם הרי לא מזכיר מנביא ורק מע"א, וע"א מעכב אפילו בדיעבד, וזה שלא מזכיר בה' סנהדרין מנביא (והרי יש בו צורך לכתחילה) מפני ששם לא מדבר במיוחד על פרטי דיני מינוי המלך אלא מדבר בדרך כלל על כל הדברים שזקוקים לבי"ד של ע"א.

מהי משמעות המילה 'בתחילה' לפי פירושו? מדוע היא מוזכרת רק בהלכות מלכים ולא בהלכות סנהדרין?

הרב קוק הולך בדרך דומה ומתקשה בדברי הרמב"ם הבאים (מלכים א, ח):

נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך וכל מצות המלכות נוהגות בו, אף על פי שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך, שהרי אחיה השילוני העמיד ירבעם ואמר לו והיה אם שמוע תשמע את כל אשר אצוך ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד וגו', ואמר לו אחיה ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדוד עבדי כל הימים לפני בירושלים.

דווקא נביא שהעמיד מלך הרי זה מלך ולא מלך שהתמנה שלא על ידי נביא! נלמד את שתי תשובותיו של הרב קוק (משפט כהן קמד):

אמנם יש לדייק מלשון הרמב"ם בפ"א דמלכים הלכה ח', שכתב: נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך, וכל מצות המלכות נוהגות בו, שדוקא על פי נביא הוא דהוי מלך, ולא על פי הסכמת האומה בלא נביא, ובזמן החשמונאים כבר פסקה הנבואה מכבר, וכך כתב בהלכה ג' שם: אין מעמידין מלך בתחילה אלא ע"פ ב"ד של שבעים זקנים וע"פ נביא, דמשמע דתרויהו בעינן ב"ד של שבעים זקנים וגם נביא. אלא שמדבריו כאן בהלכה ג' היה אפשר לומר, דלכתחילה היא המצוה בכך, אבל אם העמידו ישראל מלך בלא נביא ג"כ הרי זה מלך לכל מצות המלכות. ובזה היה מקום לישיב הסתירה מפ"ה דסנהדרין ה"א, שכתב אין מעמידין מלך אלא על פי ב"ד של שבעים ואחד, ולא הזכיר נביא, משום דבדיעבד הרי זה מלך (גם ללא נביא), אבל בהלכה ח' דהלכות מלכים כאן, שכתב לשון בדיעבד: נביא שהעמיד, משמע דגם בדיעבד אי אפשר להעמיד מלך בלא נביא, ואין לו דין מלך, וצריך לומר דבזמן שיש נביא בישראל גם בדיעבד אין מלך עומד בלא נביא, אבל כשאין נביא אז מעמידין ע"פ ב"ד הגדול (גם בלא נביא). ואולי כונת הרמב"ם, דדוקא בזמן שעומד ג"כ מלך מבית דוד, אם העמיד נביא מלך אחר על חלק מישראל או רובו יש לו

דין מלכות, זהה אי אפשר בלא נביא, ומייתי המשל מירבעם שהעמידו אחיה השילוני, אף על פי שהיה רחבעם יושב על כסאו.

מהן שתי התשובות? מתי הצורך בנביא מעכב לפי כל תשובה? חשוב: מהי סברת התשובה השנייה? מדוע הצורך בנבואה מעכב במינוי מלך משאר שבטי ישראל בשעת שלטון מלך מבית דוד?

לפי התשובה הראשונה הצורך בנביא מעכב כאשר יש נביא בישראל ובמצב מעין זה עוסקת הלכה ח'. לפי התשובה השנייה הצורך בנביא מעכב במצב המיוחד שבו עסק הרמב"ם, מינוי מלך משאר שבטי ישראל בשעת שלטון מלך מבית דוד.

התבונן שוב בדברי הרמב"ם וחשוב היטב: איזו מהתשובות עדיפה בעיניך? מדוע?

הרב קוק מדייק מהלכה ח' שהצורך בנביא מעכב. התשובה השנייה עדיפה משום שהיא שמה במקד את המקרה שבו עוסקת אותה הלכה, העמדת מלך משאר שבטי ישראל בשעת שלטון מלך מבית דוד. לעומת זאת, החילוק שמציעה התשובה הראשונה, שהצורך בנביא מעכב כאשר יש נביא, אינו מוזכר בהלכה ח'.

היזכר בדברי הרמב"ן, 'אבל לדעת רבותינו יש בכתוב הזה תנאי נסתר, יאמר שום תשים עליך המלך שיבחר השם בו אם תוכל לעשות כן שיענך השם בנביאים'. חשוב היטב: מה היחס בין דברי הרמב"ן ובין תשובתו הראשונה של הרב קוק? הדברים זהים?

יתכן שלא: הרמב"ן מחלק בין מצב שבו יש נבואה שבוחרת באדם מסוים, שכמובן שעלינו ללכת אחריה ולמנות אותו למלך, ובין מצב שבו אין נבואה שכזאת, שאז העם בוחר מדעתו. נראה שלדעתו, אם אין נבואה שכזאת, הנבואה אינה מעכבת גם כאשר יש 'נביא בישראל'. הרב קוק, לעומת זאת, מחלק בתשובתו הראשונה בין מצב שבו אין נבואה בישראל, כבימי החשמונאים שבמלכותם הוא דן, ובין מצב שבו יש נביא מישראל, שאז הצורך בנבואה מעכב.

1. הציץ אליעזר חילק אפוא במפורש בין הצורך בסנהדרין שמעכב ובין הצורך בנביא שאינו מעכב, 'וע"א מעכב אפילו בדיעבד'. ברב קוק הדברים אולי מעט פחות חד משמעיים: הוא דן בשאלה מדוע הרמב"ם לא הזכיר את הצורך בנביא בהלכות סנהדרין וכותב, 'דלכתחילה היא המצוה בכך, אבל אם העמידו ישראל מלך בלא נביא גם כן הרי זה מלך לכל מצות המלכות. ובזה היה מקום לישב הסתירה מפ"ה דסנהדרין ה"א, שכתב

אין מעמידין מלך אלא ע"פ ב"ד של שבעים ואחד, ולא הזכיר נביא, משום דבדיעבד הרי זה מלך' ללא נביא. נראה מתשובה זו ומכלל הדיון שהצורך בסנהדרין כן מעכב, וכך כותב הרב ישראל בדעתו (עמוד הימיני סימן ז):

ומרן הרב זצ"ל באותו דיבור (שם) רוצה לחלק בין נביא לסנהדרין, שהנביא אינו אלא דין לכתחילה אבל סנהדרין גם בדיעבד נצרך. ומתרץ בזה מה שהרמב"ם בה' סנהדרין הביא להלכה שאין ממנים מלך אלא ע"י סנהדרין והשמיט הצורך בנביא, והוא לדעתו משום שבלי סנהדרין גם בדיעבד אינו מינוי.

בע"ה בדפים הבאים נמשיך ונעסוק בסוגיה העמוקה ובדף זה רק התחלנו לפסוע בה.